

5. Стоколос Н., Шеретюк Р. Драма Церкви: до історії скасування Греко-Уніатської Церкви в Російській імперії та викорінення її духовно-культурних надбань: Монографія. – Рівне, 2011. – 316 с.
6. Лось В.Е. Історія Греко-уніатської церкви на Правобережній Україні кінця XVIII - першої половини XIX ст.: джерелознавчий аспект: автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.06. – К., 2007. – 20 с.
7. Центральний державний історичний архів України в м.Києві. – Ф.442. – Оп.136. – Спр.109.
8. ЦДІАК. – Ф.442. – Оп.1. – Спр.1742.
9. ЦДІАК. – Ф.442. – Оп.147. – Спр.808.
10. Лось В.Е. Луцька єпархія у 1801–1825 рр.: майнові конфлікти уніатського та православного духовенства // Дрогоб. краєзн. зб. – Дрогобич, 2003. – Вип. VII. – С. 259–269.
11. Хитровська Ю.В. Еволюція стосунків між греко-католицьким і римо-католицьким духовенством та їхньою паствою в Правобережній Україні наприкінці XVIII – на початку XIX ст. [Електронний ресурс] / www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Si/2011_32/Khytrovs.pdf

Баляс И.А. Роль униатского клира в общественно-политической жизни Волынской губернии в первой трети XIX в.

Используя архивные документы, научную литературу и материалы периодики автор статьи исследует участие греко-католического духовенства в общественно-политической жизни Волынской губернии в первой трети XIX в. Отмечается, что в данный период униатам удалось укрепить свои позиции, в частности была восстановлена иерархия. С другой стороны в это время усиливается давление на конфессию со стороны официальных властей. Несмотря на это, по мнению автора, греко-католическое священство имело большой авторитет среди населения губернии, что прежде всего объясняется глубокой религиозной традицией униии в крае.

Ключевые слова: греко-католическое духовенство, царское правительство, Волынская губерния.

Balyas I.A. The role of Uniate clergy in political life of Volyn province in the first third of the XIX century
Based on the scientific literature, archival documents and materials periodicals, the author analyzes the part of Greek Catholic clergy in the political life of Volyn province in the first third of the XIX century. It is noted that in this period Uniates managed to strengthen its positions in particular was restored hierarchy. On the other side at this time there was an increasing pressure on the denomination of the official authorities. Despite this, according to the author, the Greek Catholic priesthood had great authority among the population of the province, which is primarily is explained a deep religious tradition of the union in the province.

Keywords: Greek Catholic clergy, the tsarist government, Volyn province.

УДК 94(477.5):(255+373)"1864/1917"

В. Г. Сергієнко

ВНЕСОК ПРАВОСЛАВНИХ ЦЕРКОВНИХ БРАТСТВ ЛІВОБЕРЕЖНОЇ УКРАЇНИ У РОЗВИТОК ПОЧАТКОВОЇ РЕЛІГІЙНОЇ ОСВІТИ (1864–1917 рр.)

Стаття присвячена діяльності православних церковних братств Лівобережної України у сфері релігійної освіти з другої половини XIX – до початку XX ст. Проаналізовано основні засоби сприяння розвитку та функціонуванню мережі початкових навчальних закладів духовного відомства. Як складова частина релігійно-просвітницького напрямку роботи православних церковних братств Лівобережної України розглядається матеріальна підтримка учнів та вчителів релігійних закладів освіти.

Ключові слова: православні церковні братства, релігійна освіта, церковні школи, Лівобережна Україна.

За період незалежності України зареєстровано численні релігійні організації, зокрема православні братства. Вони здійснюють просвітницьку діяльність шляхом проведення бесід на морально-етичні теми, видають релігійні журнали, опікуються недільними школами, організують паломництва до релігійних святинь тощо. Тому актуальним є вивчення та порівняння освітніх традицій минулого, зокрема діяльності православних церковних братств Лівобережної України, які функціонували у другій половині XIX – на початку XX ст.

Окремі сторони функціонування православних церковних братств відображені в узагальнюючих працях, присвячених історії церкви, наприклад, в дослідженнях Гладкого С., Жилюк С., Меші В., Надтоки Г., Стоколос Н. тощо Освітній діяльності православних братств Лівобережної України присвячені наукові статті Ковальчук Т. [1], Потапова О. [2], Федоренко С. [3].

Метою статті є дослідження впливу православних церковних братств Лівобережної України на розвиток початкової та середньої релігійної освіти у другій половині XIX – на початку XX ст.

Для досягнення даної цілі авторка визначила наступні завдання: проаналізувати основні засоби сприяння розвитку та функціонуванню мережі початкових навчальних закладів духовного відомства; дослідити види та розмір матеріальної підтримки учнів та вчителів релігійних закладів освіти.

У досліджуваній період церковні школи отримували фінансування з офіційних та приватних джерел, зокрема, від Святейшого Синоду, парафіяльних церков та монастирів, від волосних та сільських громад, від

благодійників, від губернського та повітових земств. Певні кошти надходили також від православних церковних братств.

Так, однією з пріоритетних цілей Полтавського Свято-Макаріївського братства, відповідно до § 2 Статуту Братства, визначено «сприяння морально-релігійній освіті народу» [4, с. 120]. Серед численних засобів досягнення даної мети у § 3 визначено наступні: «Сприяння відкриттю церковно-парафіяльних шкіл (далі – ЦПШ), шкіл грамоти та церковно-учительських шкіл, керівництво навчанням у них, сприяння їх потребам та відшукання коштів (для їх діяльності – В.С.)» [4, с. 120–121].

Згадані положення Статуту могли бути реалізовані завдяки існуючим у Російській імперії нормативно-правовим актам, що дозволяли здійснювати управління церковними школами в єпархії місцевим єпархіальним братствам. Так, відповідно до § 22 «Правил про церковнопарафіяльні школи» від 13.06.1884 р., раді єпархіального братства, за дозволу єпархіального архієрея, могли надаватися права єпархіальної училищної ради [5]. Зокрема, таке право було передбачене в примітці до § 3 Статуту Полтавського єпархіального братства. Відповідно до останньої, Раді Братства повинні були передаватися всі повноваження Полтавської єпархіальної училищної ради, а її повітові відділення перейменовувалися на повітові відділення Братства [4, с. 121]. Дане право реалізовувалося від 15.03.1891 р., коли вийшло рішення за № 1646 єпископа Полтавського та Переяславського Іларіона, до видання затвердженого імператором «Положення про управління школами церковнопарафіяльними та грамоти відомства православного віросповідання» (від 09.02.1896 р.). Протягом даного періоду Раді Полтавського єпархіального братства (до складу якої увійшли члени Полтавської єпархіальної училищної ради) належало управління церковними школами єпархії. Однак навіть після відновлення самостійної діяльності Полтавської єпархіальної училищної ради у 1896 р., членів Ради Братства продовжували запрошувати на її засідання із правом дорадчого голосу [6, с. 1145–1146].

Період, коли Полтавське єпархіальне братство керувало церковними школами єпархії, відзначився швидким зростанням їх чисельності. Так, у 1890–1891 навчальному році (далі н.р. – В.С.) загальна кількість шкіл становила 226 ЦПШ та 164 шкіл грамоти, в яких навчалася 12771 дитина. Через п'ять років, у 1895–1896 н. р., функціонувало вже 376 ЦПШ та 544 школи грамоти, в яких навчалася 29428 дітей [6, с. 1146].

Крім дистанційного управління церковними школами, Рада Братства відправляла своїх членів у відрядження для ревізії їх діяльності на місці. З цією ж метою Рада постановою від 04.02.1894 р. заснувала посаду єпархіального спостерігача церковних шкіл [6, с. 1148]. До кола повноважень спостерігача входила перевірка стану навчально-виховного процесу, а також господарської частини функціонування церковних шкіл.

Із метою підвищення кваліфікації вчителів церковних шкіл Рада Полтавського єпархіального братства організовувала педагогічні курси. Так, у м. Хоролі 316.11– по 01.12.1893 р. проходили короткотермінові педагогічні курси. Також Рада надавала фінансову допомогу у проведенні аналогічних курсів у Гадяцькому, Зіньківському, Прилуцькому, Хорольському, Костянтинівському, Полтавському повітах, які відбулися у 1897–1898 рр. [6, с. 1150–1151].

Протягом 1891–1896 рр. Полтавське єпархіальне братство виступало не лише в якості розпорядника державних коштів чи, наприклад, надходжень від сільських громад, які зараховувалися на баланс Братства, але виділяло на шкільну справу власні прибутки. Так, Рада єпархіального Братства надавала матеріальну допомогу на будівництво, ремонт та оренду шкільних приміщень, виписувала за свій рахунок підручники та іншу навчальну літературу, сплачувала кошти за пересилку книг, які були придбані за рахунок Училищної ради при Святейшому Синоді тощо. Варто зауважити, що для успішної діяльності церковних шкіл важливе значення відігравала фінансова підтримка їх вчителів, яку від початку своєї діяльності надавало Полтавське єпархіальне братство.

Цілоком узгоджувалося з цілями Полтавського єпархіального братства піклування про задоволення матеріальних потреб бідних учнів середніх релігійних навчальних закладів, що визначено як завдання діяльності Братства у § 5 Статуту [4, с. 122]. Відповідно до даного положення Статуту Полтавське єпархіальне братство допомагало деяким студентам та абітурієнтам здобути середню та вищу релігійну освіту. Так, впродовж 1893–1897 рр. Братство надало допомогу загальним розміром 200 руб. в оплаті за навчання та проживання 4 особам, які у різний час навчалися в Московській та Київській духовних академіях [7, с. 622; 8, с. 616; 9, с. 853; 10, с. 541].

Зокрема, за перші 10 років існування, Братство виділило на церковні школи 19883,02 руб. [6, с. 1151–1152]. Витрачені гроші розподіляються за статтями видатків наступним чином: 1. Витрати на шкільні приміщення – 6332 руб. 2. Допомога вчителям шкіл – 7658 руб. 3. Організація короткотермінових педагогічних курсів – 677,62 руб. 4. витрати на книги для шкіл – 1564,21 руб. 5. Витрати на ревізію шкіл членами Ради Братства – 241,13 руб. [6, с. 1152] 6. Канцелярські витрати та жалування службовцям – 3410,06 руб. За дані 10 років за допомогою Полтавського єпархіального братства організовано (видано гроші на будівництво, оренду, ремонт) приміщення для 32 церковних шкіл та постійно утримувалася Погорільська ЦПШ Золотоносського повіту [6, с. 1153–1154]. За наступні 6 років на допомогу церковним школам Полтавської єпархії із братських коштів виділено 19492,79 руб. [11, с. 1028].

Шкільною справою також опікувалися церковнопарафіяльні братства Полтавського єпархіального братства. Їх діяльність регулювалася «Керівними правилами для православних церковнопарафіяльних братств у Полтавській єпархії». Серед церковнопарафіяльних братств Полтавської єпархії найактивніше виявили себе наступні братства. Богородице-Казанське братство при Троїцькій церкві міст. Нових Санжар Кобеляцького повіту було відкрите 26.09.1893 р. Головною метою братство поставило «сприяння відкриттю

та піклуванню за церковнопарафіальною або школою грамоти». У 1897 р. воно видало для завершення будівництва будинку священика 250 руб., завдяки чому звільнилося приміщення, в якому розмістилася школа [10, с. 518]. У 1899 р. Братство видало для будівництва нового приміщення церковної школи 500 руб. (загалом приміщення школи коштувало 1100 руб.) [12, с. 852].

Братство при Покровській церкві с. Старого існувало завдяки піклуванню братчиків: парафіяльного священика М. Комарецького та церковного старости А. Коропа. На кошти М. Комарецького у 1894 р. відкрилася та утримувалася школа грамоти для дівчат, в якій навчалося 19 учениць. У школі безкоштовно працювали псаломщик С. Михайличенко з дружиною [8, с. 629-630].

Свято-Троїцьке братство при Троїцькій церкві м. Полтави (засноване 29.06.1895 р.), яке 14.11.1895 р. в орендованому приміщенні відкрило ЦПШ, на утримання якої братчики постановили виділяти половину членських внесків. Через пів року членка братства, вдова купця П. Верчакова пожертвувала на будівництво власного приміщення для даної школи 2000 руб., а землю під школу на церковно-причтовому дворі Троїцької церкви подарував братчик Л. Колесников [13, с. 744]. Братство також допомагало організувати друге приміщення школи для хлопчиків та забезпечувало обидві школи класними меблями, навчальними посібниками, виплачувало допомоги вчителям [14, с. 215]. Свято-Троїцьке братство придбавало новий одяг для учнів церковних шкіл. Так, до Великодня 1898 р. нове літнє вбрання подаровано 20 учням та ученицям церковних шкіл [15, с. 838]. Неодноразово до Різдва свят для учнів шкіл організувалася ялинка, для чого лише у 1903 р. із братських сум виділено близько 60 руб. [16, с. 614]. Таким чином, за перші 10 років діяльності Братство виділило на допомогу церковним школам 3689,47 руб. [14, с. 215]. Згодом лише у 1915 р. воно виділило на капітальний ремонт опікуваної ним чоловічої ЦПШ 3000 руб. [17, с. 325].

У 1895 р. приміщення для школи збудувало братство при Чудо-Михайлівській церкві с. Пищиків Золотоноського повіту. Братство в ім'я Нерукотворного образу в с. Катеринівці Костянтиноградського повіту на організацію шкільного приміщення витратило 727 руб. грошима та будівельними матеріалами, при чому братчики власноруч виконували будівельні роботи. Крім того, голова братства священик В. Ващинський на власні кошти забезпечив школу книгами та навчальним приладдям [18, с. 149-150].

Більша частина братств відкривали школи в орендованих приміщеннях чи відпускали кошти на щорічну допомогу та утримання вчителям, на ремонт шкільних приміщень, придбання книг тощо. Так, Миколаєвське братство міст. Ліплявого Золотоноського повіту (організоване 3.12.1891 р.) у 1893 р. в орендованому приміщенні відкрило школу та повністю забезпечувало її утримання [7, с. 641]. Казанське братство міст. Нових Санжар Кобеляцького повіту щорічно видавало допомогу місцевій школі розміром не менше, ніж 50 руб. Крім того, воно безкоштовно забезпечувало найбідніших учнів книгами та письмовим приладдям, а іншим учням продавало його по значно зниженій ціні [18, с. 150].

У різний час Сестричне братство в ім'я Божої Матері «Троєручиці» при Самсонієвському храмі біля так званої Шведської могили (нині с. Яківці на околиці м. Полтави – В. С.) утримувало за свої кошти у гуртожитку Самсонієвської церковнопарафіальної школи від двох до п'яти бідних учнів цієї школи [10, с. 536; 16, с. 616]. Ще двох учнів даної школи Сестрицтво тривалий час забезпечувало одягом та взуттям [10, с. 536]. У 1901–1902 рр. Сестрицтво сплачувало за право навчання учня Києво-Подольського духовного училища, колишнього підопічного Самсонієвської церковно-парафіальної школи А. Сермановського [19, с. 1013], виділяючи щорічно за даною статтею 25 руб., при чому ще 25 руб. сплачувалися із особистих коштів єпархіального архієрея, який був покровителем Сестрицтва [20, с. 921].

Таким чином, про церковні школи турбувалася більшість церковнопарафіальних братств Полтавського єпархіального братства. Деякі з них відкрили та утримували власні шкільні приміщення. Однак більшість не мала власних шкільних приміщень, тому зазвичай їх підтримка полягала у сплаті витрат за опалення школи, утримання прислуги, придбанні навчальних посібників, рідше у матеріальній допомозі учням.

Певний час церковні школи Лубенського повіту знаходилися у віданні Полтавського Свято-Макаріївського та Лубенського Спасо-Преображенського єпархіальних братств. Перше завідувало школами, які відкривалися єпархіальним керівництвом, а друге – всіма іншими, за умови заснування в парафії, де існувала школа, церковнопарафіального братства чи відділення Лубенського єпархіального братства [21, с. 20-21]. Із огляду на те, що дане подвійне керування на практиці викликало труднощі, єпархіальний архієрей, починаючи із 12.10.1893 р., передав управління всіма церковними школами повіту виключно Спасо-Преображенському братству [21, с. 21]. Таким чином, Розпорядчий відділ Ради Лубенського єпархіального братства замінив Лубенське повітове відділення єпархіальної училищної ради. Дані повноваження Братства були зазначені також у § 2 Статуту: «найближчим завданням братства є піклування про процвітання церковнопарафіальних шкіл як у м. Лубнах, так і в Лубенському повіті» [22, с. 879].

У день заснування Лубенського єпархіального братства, а саме 10.12.1889 р., відкрито церковнопарафіальну зразкову братську школу. На початку свого існування її відвідувало лише 7 хлопчиків, однак у 1900/1901 н.р. кількість учнів зростає до 72 осіб [23, с. 769]. У 1892 р. при школі була утворена братська бібліотека [24, с. 964].

Члени Лубенського єпархіального братства, так само як Полтавського, систематично перевіряли діяльність ЦПШ повіту. Під час однієї такої перевірки у 1889/1890 н.р. члени братства виявили, що більшість ЦПШ не відповідають своїй назві за рівнем освіти, який надається вчителями-псаломщиками [25, с. 795]. Тому було вирішено відкрити учительську школу з бібліотекою при ній. Дана ініціатива була реалізована 09.01.1894 р.

Відповідно до «Статуту Лубенської братської учительської школи» її метою була підготовка псаломщиків, які водночас могли бути вчителями ЦПШ та шкіл грамоти Полтавської єпархії (§ 1). Школа

розміщувалася у старій будівлі Лубенського духовного училища [26, с. 219]. Тривалість навчання у школі спочатку складала 2 роки, згодом 3 роки. Останній рік відводився для практичних занять у зразковій братській ЦПШ. Право вступу мали семінаристи, які не закінчили навчання у Полтавській духовній семінарії, та випускники Лубенських ЦПШ (§ 7) [27, с. 340] у віці від 15 до 18 років. У 1894/1895 н.р. у школі навчалось 56 учнів [28, с. 1000–1001], у 1901/1902 н.р. – 89 учнів. Учительська школа утримувалася на кошти Святейшого Синоду, Лубенського Спасо-Преображенського братства та духовенства Полтавської єпархії.

При братській учительській школі у м. Лубнах із 1894 р. щорічно проводилися педагогічні курси та курси церковного співу, які відбувалися у червні–липні та тривали від трьох тижнів до місяця. Матеріал програми курсів було розподілено відповідно до стандартного розкладу уроків у двокласній ЦПШ [29, с. 80]. Курсистам викладалися зразкові уроки, крім того, ними самими проводилися тренувальні уроки [29, с. 87]. Заняття відбувалися у будні дні та тривали близько 10 год. Динаміка відвідування курсів виглядає наступним чином. У 1894 р. курсистами було 59 осіб, в 1895 р. – 57 осіб, 1896 – 66 осіб, 1899 р. – 78 осіб [30, с. 1047].

Лубенське єпархіальне братство видавало своїм відділенням (училищним братствам) із метою організації церковних шкіл безповоротні допомоги та позики. Дані позики Братство видавало з власних коштів, а також із коштів наданих почесним членом братства, обер-прокурором Святейшого Синоду К. Побєдоносцевим. Зокрема, останній у 1893 р. надав для позик 500 руб. [24, с. 965]. За перші 10 років роботи Братство видало безповоротних допомог на шкільну справу загальним розміром 2414,40 руб. Крім того, 5687,06 руб. надано братській учительській школі та зразковій братській ЦПШ при ній. Безвідсоткові позики училищним братствам надано у розмірі 2820 руб. [30, с. 1048].

Відповідно до § 1 «Статуту відділень Лубенського Спасо-Преображенського братства» відділення (училищні братства) Лубенського єпархіального братства відкривалися виключно в тих парафіях Лубенського повіту, де існували церковні школи. Таким чином, згідно з § 3 Статуту, «головна мета училищних братств полягала в відшуканні коштів для матеріального забезпечення та успіху церковної школи та шкіл грамоти в межах парафії (на хуторах)» [31, с. 459].

Всі училищні братства спрямовували свою роботу на церковні школи: на будівництво приміщень (Губське братство, Лукське, Хорошковське, Литвяковське), ремонт (училищні братства с. Вищий Булатець, с. Рудка, с. Стукаловка, с. Черевки), опалення, оренду, постачання церковних шкіл необхідними начальними предметами, утримували шкільних сторожів, деякі видавали винагороду учителям (Губське, Яблонівське, Нижчебулатецьке, Литвяківське братства) тощо.

Лише за перші 10 років існування Лубенського єпархіального братства його відділеннями витрачено на організацію шкіл 8734,10 руб. Крім того, не можливо підрахувати грошовий еквівалент матеріальних пожертв братчиків землею під приміщення шкіл, будівельним матеріалом, особистою працею [30, с. 1049]. У 1899 р. в Лубенському повіті, де була 71 парафія діяло 78 церковних шкіл (40 ЦПШ, 38 шкіл грамоти), із них власне братських було 37 (24 ЦПШ та 13 шкіл грамоти). Всі братські ЦПШ мали свої шкільні приміщення, і лише 2 школи грамоти їх не мали [30, с. 1049–1050]. У звіті за десятиліття діяльності Лубенського єпархіального братства відзначалося, що братські церковні школи значно краще забезпечені, ніж інші школи повіту [30, с. 1051].

Щодо допомоги церковним школам братствами Чернігівської та Харківської губерній, то вона була значно меншою, порівняно із діяльністю братств Полтавської губернії.

У першому статуті Чернігівського єпархіального братства імені святого Михаїла, князя Чернігівського, допомога школам як мета діяльності не вказана. До 1895/1896 братського року (далі бр.р. – В.С.) відсутні дані про витрати Чернігівського єпархіального братства на шкільну справу.

Не контролюючи діяльність церковних шкіл безпосередньо, адже останні управлялися Чернігівською єпархіальною училищною радою, Братство водночас допомагало відкриттю нових та підтриманню функціонування існуючих церковних шкіл у місцевостях, де поширювалося православне сектантство, старообрядницькі та протестантські деномінації.

Лише два відділення Чернігівського єпархіального братства, які знаходилися у повітах із високою концентрацією старообрядницького населення, опікувалися церковними школами. Так, Новозибківське відділення Чернігівського єпархіального Братства мало власну жіночу ЦПШ при Чудо-Михайлівській церкві м. Новозибкова. Воно здійснювало дрібні витрати на утримання школи, виплачувало заробітну плату вчительці та сторожу тощо. У 1897/1898 бр.р. збудовано власне приміщення для школи вартістю 1640,37 руб. (до того школа знаходилася у причтовій будівлі парафіяльної церкви) [32, с. 222]. У 1898/1899 бр.р. у школі навчалось 65 дівчаток (51 дитина православних батьків та 14 дітей старообрядців) [33, с.94]. Стародубське відділення братства піклувалося про утримання єдиновірних шкіл, яких у 1898/1899 бр.р. було п'ять: дві Воронковські, Лужковська, Єліонська та Новомлинська.

У 1914 р. при Чернігівському єпархіальному братстві створено Комітет із завідування практичною школою дитячої сільськогосподарської праці, який прийняв. Метою школи було «давати дітям які залишаються в літній час з тих чи інших причин без нагляду, корисне заняття та привчити їх до праці». Дана школа була організована у м. Чернігові, а саме при Троїцько-Іллінському монастирі, яким виділено ділянку землі на Болдіних горах під город, плодовий розплідник та сад для навчання учнів. За час навчання діти отримували в школі теоретичні та практичні знання про основні сільськогосподарські культури, які зростають у даному регіоні. До школи приймалися хлопчики у віці від 8 до 14 років. Кожна дитина мала на городі свою грядку, на якій вирощувала для себе овочі. Школа утримувалася на кошти, які видавалися Братством, Троїцько-Іллінським монастирем, іншими закладами та завдяки допомозі від приватних осіб [34, с. 41–42].

Згідно з постановою Єпархіальної Ради Братства від 09.06.1914 р. за № 6 починаючи з 16.04.1915 р. школа розпочала свою роботу. У день урочистого відкриття до школи записалося 40 учнів [35, с. 2]. Керівником школи обрано інспектора сільського господарства у Чернігівській губернії К. Тархова [34, с. 43].

Деякі парафіяльні братства, які підпорядковувалися Чернігівському єпархіальному братству, піклувалися про розвиток ремісничих шкіл. Наприклад, школа чоботарства при Городищенському парафіяльному братстві, в якій навчалися переважно сироти або діти бідняків. Братство сплачувало послуги чоботаря, який навчав дітей, а також придбало необхідний інвентар та матеріал для навчання [34, с. 142].

Статут Харківського єпархіального Озерянського братства від 1904 р. у § 1 передбачав основною метою релігійно-просвітницьку діяльність. Однак на практиці підтримка церковних шкіл Харківським єпархіальним братством не здійснювалася.

Підпорядковане Харківському єпархіальному братству Покровське братство м. Старобілля Старобільського повіту (відкрите 30.08.1895 р.) надавало фінансову допомогу церковним школам. Зокрема, із щорічних звітів Старобільського братства за 1901–1903 рр. отримуємо деяку інформацію про даний напрям його діяльності. Так, за цей період безкоштовно видано шкільне приладдя для 21 церковної школи вартістю 357,82 руб. У 1902 р. з братської бібліотеки пожертвовано до Старобільської бібліотеки 1-го благочинницького округу, церковнопарафіяльних шкіл та Олександрівської гімназії м. Старобілля десятки книг, журналів та різних брошур [36, с. 500].

Іншим православним братством Харківської єпархії, яке намагалося допомагати церковним школам, було Білопільське братство ревнителів віри та церкви православної в ім'я Пресвятої Богородиці. Воно було відкрите 23.07.1895 р. за ініціативи єпархіального архієрея Амвросія з причини поширення у наближених до м. Білопіль місцевостях кількості пашковців, штундистів та толстовців [37, с. 374]. Центральною задачею братства була допомога місцевій церковній школі. У 1895/1896 бр.р. Братством придбано теплий одяг для двох бідних селянських хлопчиків с. Павловок, які припинили відвідувати школу через відсутність вбрання [38, с. 635]. На кошти Братства утримувався при ЦПШ с. Павловок учитель, якому щомісячно Братство виплачувало 20 руб. [39, с. 222].

Підсумовуючи розгляд проблеми відзначимо, що кошти, які виділяли православні братства Лівобережної України, становили лише невеликий відсоток від загального розміру фінансових надходжень на користь церковних шкіл. Однак завдяки діяльності православних церковних братств відкривалося та фінансувалося утримання десятків церковних шкіл, братства забезпечували школи навчальною літературою, а учням надавали матеріальну допомогу (шляхом оплати утримання в гуртожитках, одягом та взуттям, книгами та навчальним приладдям тощо), організували педагогічні курси для вчителів. Крім того, Полтавське та Лубенське єпархіальні братства, які серед аналогічних братств регіону відзначалися найбільш продуктивною діяльністю у сфері релігійної освіти, впродовж певного періоду здійснювали організаційно-управлінські функції стосовно церковних шкіл своєї єпархії. Варто зауважити, що для успішної діяльності церковних шкіл важливе значення відіграла фінансова підтримка їх вчителів, яку здійснювали православні церковні братства Лівобережної України.

Подальшого дослідження заслуговує вивчення тих засобів реалізації релігійно-просвітницької мети діяльності православних церковних братств Лівобережної України, які не пов'язані зі шкільною справою.

Джерела та література

1. Ковальчук Т. В. Діяльність православних церковних братств в українських єпархіях Російської православної церкви (1905–1917 рр.) // «Гілея (науковий вісник)»: Збірник наукових праць / Гол. ред. В.М. Вашкевич. – К., 2009. – Вип. 25. – С. 40–48.
2. Потапова О. Б. Формування духовності як складова діяльності православних братств в Україні в 1914–1920 рр. (на матеріалах окремих регіонів Лівобережжя) // Україна Соборна: Збірник наукових статей. – Вип. 4. – Т. 2. – К.: Інститут історії України НАН України, 2006. – С. 274–276.
3. Федоренко С. А. Освітня та благодійницька діяльність церковних братств на Полтавщині // Історична пам'ять. – 2004. – № 2. – С. 122–130.
4. Уставъ Свято-Макарьевскаго Полтавскаго Єпархіальнаго братства // Полтавскія Єпархіальныя Вѣдомости. – 1890. – Часть офіційальная. – № 4. – С. 119 – 133.
5. Правила о церковно-приходских школах (13.06.1884 г.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nlr.ru/eges/law_r/search.php
6. Десятилѣтняя дѣятельность Полтавскаго Єпархіальнаго Свято-Макарьевскаго Братства (по архивнымъ даннымъ и офіційальнымъ исторчникамъ) // Полтавскія єпархіальныя вѣдомости (далі – ПЕВ). – 1900. – Часть неофіційальная. – № 29. – С. 1144–1161.
7. Отчетъ Совѣта Полтавскаго Єпархіальнаго Свято-Макарьевскаго Братства за четвертую годовщину (съ 01.05.1893 г. по 01.05.1894 г.) // ПЕВ. – 1894. – Часть офіційальная. – № 13. – С. 614–650.
8. Отчетъ Совѣта Полтавскаго Єпархіальнаго Свято-Макарьевскаго Братства за пятую годовщину (съ 01.05.1894 г. по 01.01.1895 г.) // ПЕВ. – 1895. – Часть офіційальная. – № 15. – С. 604–651.
9. Отчетъ Совѣта Полтавскаго Єпархіальнаго Свято-Макарьевскаго Братства за 1895 г. // ПЕВ. – 1896. – Часть офіційальная. – № 30. – С. 845–854.
10. Отчетъ о состояніи и дѣятельности Полтавскаго Єпархіальнаго Свято-Макарьевскаго Братства за 1897 г. // ПЕВ. – 1898. – Часть офіційальная. – № 20–21. – С. 517–548.
11. Ольскій З. П. Общее собраніе Полтавскаго Єпархіальнаго Свято-Макарьевскаго Братства // ПЕВ. – 1906. – Часть офіційальная. – № 25. – С. 1026–1032.
12. Десятая годовщина Полтавскаго Єпархіальнаго Братства во имя св. преподобномученика Макарія // ПЕВ. – 1900. – Часть неофіційальная. – № 20. – С. 839–857.

13. Отчетъ о состояніи и дѣятельности Полтавскаго Епархіального Свято-Макарѣвскаго Братства за 1896 г. // ПЕВ. – 1897. – Часть официальная. – №29. – С. 740–765.
14. Отчетъ о состояніи и дѣятельности Полтавскаго Свято-Троицкаго церковно-приходскаго Братства за 1904–1905 г. // ПЕВ. – 1906. – Часть официальная. – № 14. – С. 210–216.
15. Отчетъ о состояніи и дѣятельности Полтавскаго Епархіальная св. Макарѣвскаго Братства за 1898 г. // ПЕВ. – 1899. – Часть официальная. – № 28. – С. 830–862.
16. Отчетъ о состояніи и дѣятельности Полтавскаго Епархіального Свято-Макарѣвскаго Братства за 1903 г. // ПЕВ. – 1904. – Часть официальная. – № 28. – С. 604–623.
17. Отчетъ о состояніи и дѣятельности Полтавскаго Епархіального Свято-Макарѣвскаго братства за 1915 г. // ПЕВ. – 1917. – Часть официальная. – № 4. – С. 312–327.
18. Церковно-приходскія братства Полтавской епархіи // ПЕВ. – 1898. – Часть неофициальная. – № 4. – С. 144–154.
19. Отчетъ о состояніи и дѣятельности Полтавскаго епархіального Свято-Макарѣвскаго Братства за 1901 г. // ПЕВ. – 1902. – Часть официальная. – № 35–36. – С. 995–1022.
20. Протоколъ обычнаго общаго собранія Полтавскаго сестричнаго братства во имя Богородицы, именуемой «Троеручица» ... // ПЕВ. – 1902. – Часть официальная. – № 32. – С. 918–928.
21. Отчетъ о состояніи церковно-приходскихъ школъ и школъ грамоты въ Полтавской Епархіи за 1893–1894 учебный годъ // ПЕВ. – 1895. – Часть неофициальная. – № 6–7. – С. 1–64.
22. Проектъ Устава Спасо-Преображенскаго Братства // ПЕВ. – 1889. – Часть официальная. – № 22. – С. 879–887.
23. Лубенское Спасо-Преображенское Братство в 1900–1901 г. // ПЕВ. – 1901. – Часть официальная. – № 28. – С. 767–777.
24. Лубенское Спасо-Преображенское Братство въ 1892–1893 г. // ПЕВ. – 1893. – Часть официальная. – № 19. – С. 963–986.
25. Отчетъ о дѣятельности Лубенскаго Спасо-Преображенскаго братства съ 10.12.1889 – по 07.08.1890 г. // ПЕВ. – 1890. – Часть официальная. – № 19. – С. 790–820.
26. Уставъ Лубенской братской учительской школы // ПЕВ. – 1896. – Часть официальная. – № 9. – С. 219–225.
27. Розановъ Я. Предстоящее открытіе церковно-учительской школы в г. Лубнахъ // ПЕВ. – 1892. – № 8. – Часть неофициальная. – С. 338–351.
28. Лубенское Спасо-Преображенское братство въ 1894–1895 г. // ПЕВ. – 1895. – Часть официальная. – № 22. – С. 998–1011.
29. Отчетъ о краткосрочныхъ педагогическихъ курсахъ и курсахъ церковнаго пѣнія въ г. Лубнахъ съ 01 – по 24.06.1894 г. // ПЕВ. – 1896. – Часть официальная. – № 3. – С. 78–88.
30. По поводу десятилѣтія Лубенскаго Спасо-Преображенскаго Братства // ПЕВ. – 1899. – Часть неофициальная. – № 27. – С. 1031–1052.
31. Проектъ Устава отдѣленій Лубенскаго Спасо-Преображенскаго братства // ПЕВ. – 1890. – Часть официальная. – № 12. – С. 459–463.
32. Отчетъ о состояніи и дѣятельности Братства св. Михаила, князя Черниговскаго, (20.09.1897–20.09.1898 г.) // Черниговскія Епархіальныя Известія (далі ЧЕИ – В. С.). – 1899. – Часть официальная. – № 10. – С. 210–236.
33. Отчетъ о состояніи и дѣятельности Братства св. Михаила, князя Черниговскаго, (20.09.1898–20.09.1899 г.) // ЧЕИ. – 1900. – Часть официальная. – № 5. – С. 88–112.
34. Жизнь и дѣятельность Братства святаго Михаила, князя Черниговскаго за 1914 г. – Чернигов: Типография Братства св. Михаила, князя Черниговскаго, 1915. – 142 с.
35. Отчетъ Комитетъ по заведыванію практической школой дѣтскаго сельско-хозяйственнаго труда // Черниговскій Церковно-Общественный Вестникъ. – 1916. – № 9. – С. 2–3.
36. Отчетъ Старобѣльскаго Покровскаго Братства за 1901–1903 гг. ...// Вѣра и Разумъ. – 1904. – № 11. – С. 497–501.
37. Открытіе братства во имя Пресвятыя Богородицы въ заштатномъ городе Белопольѣ // Вѣра и Разумъ. – 1895. – № 15. – С. 373–379.
38. Отчетъ о дѣятельности Совета Белопольскаго Богородичнаго Братства съ 23.07.1895 – 02.07.1896 г. ...// Вѣра и Разумъ. – 1896. – № 23. – С. 634–635.
39. Журналъ ОбщагоСобранія Белопольскаго Братства ревнителѣй вѣры и церкви православной во Имя Пр. Богородицы // Вѣра и Разумъ. – 1901. – № 10. – С. 219–224.

Сергиенко В.Г. Вклад православных церковных братств Левобережной Украины в развитие начального религиозного образования (1864–1917 гг.)

Статья посвящена деятельности православных церковных братств Левобережной Украины в сфере религиозного образования со второй половины XIX – до начала XX в. Проанализированы основные средства содействия развитию и функционированию сети начальных учебных заведений духовного ведомства. Как составная часть религиозно-просветительского направления работы православных церковных братств Левобережной Украины рассматривается материальная поддержка учеников и учителей религиозных учебных заведений.

Ключевые слова: православные церковные братства, религиозное образование, церковные школы, Левобережная Украина.

Sergienko V.G. The contribution of the orthodox church brotherhoods of Left-Bank Ukraine to development of primary religious education (1864–1917)

The article is devoted to the activity of the orthodox church brotherhoods of Left-Bank Ukraine in the field of religious education from the second half of the XIX-th – to the beginning of the XX-th century. It was analyzed the main means which contributed to development and functioning of the network of primary schools of religious department. The material support given to schoolchildren and teachers of religious educational institutions is examined as the element of religious and enlightenment area of activity of the orthodox church brotherhoods of Left-Bank Ukraine.

Keywords: orthodox church brotherhoods, religious education, church schools, Left-Bank Ukraine.